

MORÁLNY SUBJEKT V INTERPRETÁCII SÚČASNÉHO UTILITARIZMU

JANA MIEDZGOVÁ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie, FF UK, Bratislava

MIEDZGOVÁ, J.: The Moral Subject in the Interpretation of Contemporary Utilitarianism.
Filozofia 42, 1987, No. 4, p. 474.

The theme of the paper is the analysis of one the basic philosophical questions, the question of interpretation of ontological aspect of the subject, insofar it developed in the context of contemporary ethical utilitarianism. The author starts from the fact that all utilitarian versions, in spite of their specific differences, develop on theoretical-methodological basis of positivist scientism. Contemporary authors pass over to the position of common sense, trying to prevent from amoral implications of vulgar calculating rationalism of classical utilitarianism. Their understanding of the subject is bound to the horizon of naturalist empiricism or intellectualist technicism. Their conception of man is, in fact, devoid of philosophical approach, it leaves the integrity of personality out of account and it may be denominated as sociological reductionism.

As a consequence of the methodological basis of scientism, all utilitarian conceptions contain inner contradiction. Positivist concretism reduces perceiving of human reality to the horizon of empiricist being. Deontic dimension of morality is substituted by quantitative extension of the status quo. Thus the apologetic function of utilitarianism comes to the fore in full. Simultaneously room is made for abstract rationalist speculations on the moral ideal which represents utopian vision with no relation to reality.

Cieľom súčasného utilitarizmu¹ je vytvoriť prakticky funkčný, vedec-ky, t. j. racionálne zdôvodnený systém morálnej regulácie. Táto staro-nová orientácia etickej problematiky v súčasnosti nie je náhodná. Je dôsledkom pôsobenia súhrnu zmien, ktoré prináša naša doba. Jeden z predstaviteľov súčasného utilitarizmu, Harsanyi, túto skutočnosť jasne vyjadruje: „Žijeme v dobe, v ktorej sa naše morálne vzťahy rýchlo menia, rovnako ako mnohé naše inštitúcie, pričom dôsledky týchto zmien ťažko predpovedať; keď tradičný pohľad na svet čoraz viac nahrádza pohľad, spočívajúci na vede a zbavujúci človeka jeho privilegovaného postavenia v prírode; keď progres technológie prináša zložité morálne dilemy

¹ Pod pojmom utilitaristická etika rozumieme tie buržoázne normatívne koncepcie, v ktorých morálne kritérium predstavuje jednotu dvoch základných princípov: princípu hedonizmu a princípu konzekvencionalizmu zjednocujúcich sa do abstraktného ideálu „summum bonum“, čiže do kvantitatívnej predstavy najväčšieho možného šťastia najväčšieho počtu ľudí. Otázkou vymedzenia povahy, obsahu a špecifickosti súčasného utilitarizmu, analýzu jeho vývinových fáz v genéze vývoja súčasnej buržoáznej normatívnej etiky ako aj rozbor vzťahu jednotlivých jeho foriem rozoberáme bližšie v mono-grafii (15).

a v blízkej budúcnosti pravdepodobne prinesie ešte zložitejšie...“ (5, s. 58).

Rýchlo pulzujúci rytmus našej epochy s perspektívami, ktoré nie sú pre súčasnú buržoázu spoločnosť príliš optimistické, zákonite nastoľuje potrebu vysporiadať sa s konkrétnymi problémami a v rámci možností zabrániť ďalekosiahlym sociálnym zmenám. K tomuto cieľu má prispieť aj etický utilitarizmus.

Utilitarizmus 20. stor. sa rozvíja v globálnom kontexte teoreticko-metodologických východísk pozitivistického scientizmu. Zároveň však treba zdôrazniť, že väčšina utilitaristov buduje svoje systémy ako kritickú reakciu na teoretické dôsledky emotivizmu, ktorý v etike najstriktnejšie uplatnil metodologické požiadavky logického pozitivizmu. Tento smer dospel k absolútnemu odtrhnutiu etiky od morálneho vedomia, poprel možnosť filozofickej analýzy normatívnych problémov, stal sa „etikou bez morálky“. Utilitarizmus, naopak, znovu rehabilituje myšlienku, že základnou úlohou etiky je pomáhať človeku v jeho každodenných hľadániach.

Teoreticko-metodologická orientácia utilitarizmu sa teda stotožňuje s pozitivistickým scientizmom s tým dodatkom, že sa jeho predstavitelia snažia zabrániť mechanickému prenášaní metód prírodovedného poznania do etiky. Súčasný utilitarizmus sa sústreďuje výlučne na analýzu normatívneho rozmeru morálky, predovšetkým na otázku kritéria morálnosti, opiera sa o etiku „dobrých dôvodov“ — Toulmin, Aiken, Bayer a tzv. etiku „slobodných rozhodnutí“ — Nowel-Smith, Hare, ktorí sa koncentrujú na analýzu každodenného morálneho vedomia. No z neschopnosti preklenúť v teoretickej analýze horizont „zdravého rozumu“ inklinujú pri riešení morálnych problémov, dotýkajúcich sa svetonázorových otázok, dokonca k iracionalizmu a zbližujú sa aj s existencializmom [napr. Nowel-Smith].

Utilitarizmus v 20. stor. predstavuje relatívne široký konglomerát etických koncepcií. Ich zjednocujúcim faktorom je uznávanie princípu utility ako výlučného kritéria morálneho hodnotenia a rozhodovania a spoločný teoreticko-metodologický základ. Ich vývin je determinovaný predovšetkým ostrými vzájomnými spormi, ktoré (ako si samotní predstavitelia utilitarizmu uvedomujú) majú širší a nielen čisto teoretický zmysel.

My sa však nebudeme venovať analýze vzájomných sporov „utilitaristov pravidiel“ a „utilitaristov činu“, ktorí predstavujú základnú líniu ostrých teoretických diskusií. Naším cieľom je podať analýzu chápania človeka ako morálneho subjektu tak, ako sa táto problematika v súčasnom utilitarizme vyvíjala. Na analýzu ontologického aspektu problematiky človeka sa žiadny z týchto etikov zvlášť nesústreďuje. Ich výpovede o tejto otázke sú v dôsledku ich metodologickej orientácie skôr marginálne. Táto situácia je jednoznačne ontologickým dôsledkom základného postulátu pozitivizmu: požiadavky metodologického redukcionizmu, kto-

rá neraz dovádza utilitaristov k pozícii blízkej mechanickému meterializmu (1).²

Klasický utilitarizmus sa pre etikov 20. stor., ktorí s ním vcelku sympatizovali, stal neprijateľným predovšetkým pre svoj prehnaný morálny racionalizmus, ktorý ho robil prakticky nepoužiteľným už len preto, že predpokladal nemožné — presnú znalosť možných dôsledkov, činov pri rozhodovaní. Navyše, pri analýze konkrétnych prípadov privádzal k morálne odsúdeniahodným činom. Ak jediným kritériom správnosti morálnych rozhodnutí človeka mala byť len konečná kvantitatívna charakteristika následkov, potom sa utilitarizmus musel vzdať takých morálnych hodnôt ako dodržanie sľubu (treba investovať peniaze takým spôsobom, ako som to sľúbil umierajúcemu, alebo ich možno investovať užitočnejšie?), úcta a láska k človeku (treba mrhať sily a peniaze na starostlivosť o beznádejne chorého rodiča, alebo ich možno využiť plodnejšie?) a i. Odpovede vulgárneho racionalizmu klasického utilitarizmu sú jednoznačné.

V snahe zabrániť podobným logickým implikáciám utilitarizmu prichádzajú jeho predstavitelia v našom storočí s novými momentmi analýzy morálneho subjektu. Ide o preorientáciu utilitaristického racionalizmu od „kalkulátorského typu“ k pozícii zdravého rozumu, s ktorou prichádzajú predstavitelia „etiky dobrých dôvodov“.

Prvým z nich bol R. F. Harrod r. 1936. Domnieval sa, že rozum je bezmocný pri určovaní konečných cieľov ľudského konania, môže len určiť prostriedky na ich dosiahnutie, ale nemôže pred človeka stavať imperatívy. Tieto však nepovažuje za apriórne dané či nepodložené. Ich vymedzenie človek získava v každodennom morálnom vedomí, zdravom rozume. Zovšeobecnená skúsenosť vraj prekonáva kalkulátorský racionalizmus. Morálny subjekt sa vo svojich rozhodnutiach má opierať o hodnoty potvrdené zdravým rozumom.

Ľudskú schopnosť hodnotiť tak Harrod zvyšuje na prostriedok definovania morálnych hodnôt, a tým celkom eliminuje otázku o pravdivosti obsahu morálneho vedomia. Každodenná úroveň morálneho vedomia nahrádza úroveň teoretickej reflexie. Abstraktnosť utilitaristického kritéria sa tu preplieťa s konkretizmom, ktorý človeku berie nielen možnosť zvažovať svoje morálne rozhodnutia z hľadiska perspektívy prevyšujúcej empirický zdravý rozum. Táto pozícia vedie utilitarizmus k hodnotovému relativizmu a subjektivismu.

Ďalší krok na ceste rozvoja zdravého rozumu urobil J. O. Urmson v štúdiu z r. 1953. Podľa jeho názoru človek má morálnu povinnosť robiť len to, „čo robí možným civilizovaný život“ [13, s. 83]. Nič, čo prevyšuje schopnosti bežného človeka, nesmie byť formulované ako morálna požiadavka, lebo v prípade, keby tomu tak bolo, morálka sa stane niečím

² Autor tu ukazuje základné črty mechanistického chápania človeka v diele J. J. C. Smarta, ktorý je jedným z najvýznamnejších predstaviteľov utilitarizmu činu.

vysokým, nedosiadnuteľným, a tým sa vraj zníži naliehavosť jej požiadaviek. Urmson predkladá koncepciu „minimalizácie morálnych požiadaviek“, ktorá logicky vedie k tomu, že subjekt nie je morálne nútený prekonávať ani dané podmienky, ani seba. Jeho koncepcia vo svojom dôsledku je ospravedlňovaním statu quo a vedie človeka k pasivite. Morálka zriekajúca sa svojho pátosu prestáva plniť základnú sociálnu funkciu. Subjekt koná morálne, keď koná v súlade s morálnymi princípmi prijatými v jeho spoločnosti.

Posledný krok v etických úvahách z pozície zdravého rozumu urobil Richard B. Brandt. Spochybňujúc význam univerzálného momentu morálnych princíпов, navrhuje absolútne relativistický utilitaristický systém, ktorý definitívne púšťa zo zreteľa perspektívu ideálu a berie do úvahy len človeka, ktorý má svoje veľmi konkrétne, každodenné preferencie. Ako sám autor hovorí: „Najlepší morálny kódex musí zohľadniť fakt, že ľudia sú takí, akí sú; musí byť menej ohybný a menej pôsobivý ako morálny kódex, ktorý mal byť prijatý maximálne múdrymi a uvedomeľými ľuďmi“ (2, s. 125). Prijateľný kódex pre pozíciu zdravého rozumu má spĺňať niekoľko základných podmienok. V prvom rade to má byť „naučiteľný“ kódex. Autor má na mysli takú jeho vlastnosť, že „všetci ľudia priemernej inteligencie sú schopní osvojiť si ho“ (2, s. 123). Ďalšími jeho charakteristikami má byť jednoduchosť požiadaviek, ich malý počet a reálnosť a, ako dodáva, „nemal by nechávať veľa priestoru pre úvahy“ (2, s. 125). Inými slovami, Brandtov utilitarizmus mení systém morálnych požiadaviek na spôsob „kuchárskej knihy“, ktorá každému človeku bez väčšej námahy a rizika pomôže vyriešiť všetky životné situácie.

Pri hodnotení „etiky dobrých dôvodov“ treba pripustiť, že prináša určitý pozitívny moment do úvah buržoázných etikov 20. stor., a to tak, že zdôrazňuje sociálnu funkciu morálky. Základnou črtou jej prístupu k otázke morálneho subjektu je snaha prekonať akademizmus a intelektualizáciu, ktorá v tejto etike vládla až do štyridsiatych rokov. Jediným prostriedkom tejto zmeny sa stala obhajoba pozície zdravého rozumu. Táto však predstavuje len koncepčný výraz prevládajúcej tendencie morálneho myslenia. Reflexia morálneho života sa zmenila na empirickú, čím sa z morálky vylúčilo akékoľvek čaro i tragično, nezostalo miesto ani pre morálne konflikty individua. Človek ako morálny subjekt nevystupuje už natoľko ako subjekt voľby, ale skôr z pozície morálneho sudcu činov vlastných aj činov druhých ľudí.

Utilitaristická etika zdravého rozumu nezameriava pozornosť na možnosti posilnenia morálnej motivácie osobnosti. Deontologický rozmer morálky totiž premenila len na rozšírenie pozitívneho poznania. Subjekt nachádza odpoveď na otázku — Čo mám robiť?, Čo by bolo najmorálnejšie urobiť? — v maximálnom doplnení možných informácií o situácii a svojich aktuálnych preferenciách.

Človek, ktorého utilitarista zohľadňuje v svojich etických úvahách,

je charakterizovaný len tými preferenciami, ktoré aktuálne má. Ale tie predstavujú príliš úzku bázu pre morálne rozhodovanie a to nielen v extenzívnej šírke informácií o jave a situácii, v ktorej subjekt morálne volí. Oveľa závažnejší nedostatok aktuálnych preferencií spočíva v tom, že sa vôbec neberie do úvahy hodnota daných faktorov v historickej perspektíve. A práve jej pochopenie podľa nášho názoru podstatne ovplyvňuje postavenie aktuálnych preferencií v škále hodnotového rebríčka.

Neschopnosť historického pohľadu na ľudské túžby a záujmy prináša so sebou aj ďalší základný omyl utilitarizmu. Opierajúc sa o aktuálne preferencie ako fakt empiricky daný, redukuje proces morálnej voľby len na rozhodnutie postupovať v zhode s poznanými preferenciami, sledovať ich. Takéto „sledovanie“ nepredpokladá nič viac ako ich rozpoznanie, utvrdenie toho, po čom človek v danom okamihu túži. V podstate prakticky vylučujú túžbu človeka zmeniť tento svet a seba. Každú takúto úvahu považujú len za prejav nekvantifikovateľnej intuície a nesystematického rozhodovania, ktoré sú z hľadiska ich etiky irelevantné.

Vzťah utilitarizmu k svetu je veľmi konformistický. Považujúc aktuálne preferencie za jediné relevantné, držia sa v podstate takej životnej orientácie, ktorú B. Williams, jeden z najznámejších súčasných kritikov utilitarizmu, nazýva pozíciou: „lepší vrabec v hrsti ako holub na streche“ (12, s. 148); inými slovami — lepšie držať sa toho mála, čo je teraz prakticky možné, ako dávať význam niečomu, čo je empiricky neuchopiteľné. Aj tento moment utilitaristického myslenia je prejavom značnej obmedzenosti ich racionalizmu. Utilitaristicky chápaný intelekt sa ani nesnaží prekonať horizont naturalistického empirizmu či prípadne intelektuálneho technicizmu, odvolávajúceho sa prinajlepšom na metodiku teórie hier.

Pohľad na osobnosť morálneho subjektu je veľmi zjednodušený, povrchný. Súčasný utilitarizmus, podobne ako klasický, neberie prakticky do úvahy neopakovateľnosť duchovného života ľudí, vidí človeka len ako nositeľa sociálnych funkcií, ktoré sú jediným prostriedkom jeho individualizácie. Pohľad na človeka zodpovedá behavioristickým predstavám. Človek koná ako obyčajne, tak, ako to vyplýva z jeho povahy, tak, ako povedal, sľúbil, oznámil, že bude konať. Celý morálny život individua je rozptýlený len v tejto empirickej rovine. Túžby, motívy, osobné presvedčenie, postoje, teda aj vnútorné konflikty či svetonázorová orientácia zostávajú pri analýze osobnosti mimo záujmu utilitaristov.

Možno povedať, že utilitaristické koncepcie úplne odhliadajú od momentu celostnosti, integrity osobnosti. Človek, ktorý koná v súlade s utilitarizmom, má vo svojom rozhodovaní jediný cieľ: konať tak, aby svojím činom dosiahol maximálne žiadúci výsledok. Pri svojom rozhodovaní môže zohľadniť jedine tie faktory, ktoré má v danom momente reálne k dispozícii pre dosiahnutie cieľa. Ale v skutočnosti vzťah človeka

k svetu nie je limitovaný len možnosťami, ktoré mu poskytuje zdravý rozum. Ľudské túžby často prekračujú existujúce praktické možnosti.

Ak sa predsa len niektorí tvorcovia utilitaristických systémov snažia vysporiadať s jednostrannosťou a povrchnosťou utilitarizmu rozpracovaného z hľadiska zdravého rozumu, prekonať východisko aktuálnych preferencií a zohľadniť integritu osobnosti, robia to cestou prehodnotenia racionalistických záverov cez prizmu existencialistického subjektivismu.

Ako príklad takého etického systému môže slúžiť napr. koncepcia P. H. Nowella-Smitha. Autor podrobuje kritike iluzórnosť nádejí, ktoré dáva utilitaristický racionalizmus. Podľa jeho názoru vôbec nemožno všetky morálne problémy racionálne riešiť. Už len preto nie, že nemožno hľadať racionalitu tam, kde nie je. Morálny život jedincov v jeho chápaní predstavuje „dve navzájom nezlučiteľné sféry: spoločenská morálka a morálka súkromná. K prvej sa vzťahuje jazyk zákonov, princípov, a k druhej jazyk lásky“ (8, s. 429). Medzi rozumom a láskou, ako tvrdí, je priepastný rozdiel, medzi ich jazykmi nemôže byť porozumenie. Podobne nejestvuje kontakt medzi sociálnym správaním individua, ktoré je podriadené formálnym požiadavkám povinnosti voči iným cudzím ľuďom a správaním človeka vo sfére úzkych kontaktov lásky k svojim blízkym. Nowell-Smith nastoľuje požiadavku vytvoriť utilitaristický systém, ktorý by obsahoval dva systémy princípov. Jeden pre sféru verejnú, druhý pre súkromnú. Tento smer úvah však nielen ilustruje plytkosť utilitaristických doktrín, ale zároveň naznačuje evolúciu utilitarizmu k vlastnému zániku.

Vážne výhrady proti formálnej koncepcii utilitarizmu súvisia so základnými nedostatkami v oblasti sociálneho rozhodovania. Utilitarizmus od svojho počiatku pretendoval na koncepciu vedeckého rozhodovania nielen v morálke, ale snažil sa prezentovať svoje názory aj ako kritérium a bázu pre rozhodovanie legislatívnej a administratívnej moci.

Základný nedostatok týchto koncepcií je v tom, že od seba separujú sféru individuálnej morálky a sféru spoločenského rozhodovania. Tento fakt je dôsledkom v podstate mechanistickej koncepcie spoločnosti, ktorá v dnešných podobách utilitarizmu predstavuje revidovanú benthamovskú atomistickú teóriu. Táto považovala spoločnosť len za „fiktívne teleso“, ktorému nezodpovedá nijaká špecifická kvalita a ktoré nepredstavuje viac ako sumu individií. Spoločenský záujem potom nie je nič iné ako suma záujmov členov spoločnosti.

Podobný mechanistický redukcionistický pohľad na spoločnosť je typický aj pre všetky súčasné utilitaristické koncepcie. K analýze spoločnosti pristupujú súčasní utilitaristi v zhode s Benthamovou túžbou po striktnom vedeckom prístupe k sociálnym otázkam, teda aj k morálke Bentham svoje chápanie vedeckosti presne charakterizoval, keď povedal, že sa chce stať Newtonom etiky. Súčasní utilitaristi používajú nové prostriedky, napr. teóriu hier a rôzne formy matematizácie sociálnych skúmaní, hoci ich východisko je v podstate rovnako mechanistické.

Redukcionistický prístup je možný len za neprípustného zjednodušenia chápania morálky. Ide vlastne o jej interpretáciu ako kooperatívnej mravnosti. Jej základný princíp, princíp univerzalizácie, nepredstavuje viac ako logické zovšeobecnenie dominantných záujmov a orientácií. Univerzálny, spoločenský záujem je v skutočnosti len zovšeobecnením dominantných osobných záujmov. Spoločenský záujem má vlastne charakter nenormatívnej typizácie, a to ho robí nástrojom ideologického ospravedlňovania.

Za všetky aspoň jeden príklad. Významný predstaviteľ utilitarizmu pravidla — J. G. Harsányi stavia svoju koncepciu na rozhraní sféry individuálnych preferencií a preferencií morálnych. Pod individuálnymi preferenciami rozumie tie, ktoré sa opierajú o osobné záujmy blízkych. Vyjadruje ich matematicky tzv. utilitárnou funkciou. Morálne preferencie vychádzajú v jeho chápaní z neosobného a nezaujatého hľadiska a predstavujú tzv. funkciu sociálneho blaha. Morálne hľadisko individua podľa jeho slov môže byť definované ako „tie preferencie, ktoré bude individuum mať, ak predpokladá, že má rovnakú pravdepodobnosť $1/n$ byť na mieste hociktorého z „n“ individuálnych členov spoločnosti“ (5, IX). Spoločnosť teda tiež predstavuje len sumu absolútne morálne rovnocenných, vzájomne mechanicky zameniteľných indivíduí. Ich rozlíšenie je čisto kvalitatívne. Rovnako, úplne v benthamovských intenciách, aj šťastie celku je sumou šťastia jednotlivcov, ktorí tento celok tvoria. Harsányi o tom ďalej hovorí: „Funkcia sociálneho blaha racionálneho individua je lineárnou funkciou (presne v matematickom chápaní utilitárnych funkcií U_i všetkých indivíduí i .“ (5, s. X). Predstava spoločnosti ako mechanického celku ho vedie k presvedčeniu, že ho možno bez zvyšku kauzálne vysvetliť a jednoducho zvládnuť jeho fungovanie. „Modely racionálnej voľby“, ktoré Harsányi rozpracúva, „dávajú možnosť vysvetliť sociálne inštitúcie (teda aj morálku), sociálne hodnoty a sociálne normy v pojmoch aktuálnych motívov a záujmov indivíduí (5, s. XII).

Prekročíme rovinu abstraktných úvah o spoločnosti a ukážme si, aký je konkrétny utilitaristický obraz o tejto skutočnosti. Otázku, čo možno rozumieť pod spoločnosťou, si kladie aj ďalší z tvorcov utilitarizmu pravidla — R. B. Brandt. V svojich etických úvahách sa pýta: „Čo je napr. spoločnosťou profesora Kolumbijskej univerzity? Klub fakulty? Štvrť, v ktorej býva? New York City? Štát New York?“ Odpovedá, že voliť každú z týchto skutočností možno do určitej miery ľubovoľne. Svoje stanovisko ďalej spresňuje: „Individuum žije v niekoľkých spoločnostiach, ‚morálnych svetoch‘ a pravidlá týchto svetov sú rôzne“ (2, s. 138). Brandtov prístup k analýze spoločnosti možno označiť za sociologickú redukciu. Pod pojmom spoločnosť nerozumie nič viac ako prostredie realizácie určitej sociálnej role. Predstava sociálneho celku neprekračuje rozmery týchto empirických sociálnych pozícií, čoho dôsledkom je, že autor nie je schopný zamerať svoj analytický pohľad mimo horizont

empirickej skutočnosti. Táto sa mu rozpadá na atomizovaný súhrn sociálnych rolí, v ktorých vystupujú jednotliví členovia spoločnosti. Pri analýze spoločnosti tak absolutizuje najelementárnejšiu podobu medziľudských vzťahov, ktoré však v jeho teórii predstavujú jedinú rovinu analýzy. Tento prístup znemožňuje odhalenie akýchkoľvek zákonitostí sociálneho pohybu okrem štatistických, zostáva vždy na rovine zovšeobecnenia empirických pozorovaní.

Empirický prístup k spoločenskej skutočnosti, vrcholiaci v hľadaní najoptimálnejších spôsobov matematického vyjadrenia tejto skutočnosti, zabráňuje utilitaristom vidieť súvislosti medzi tým, aká spoločnosť v súčasnosti je, a tým, akú si ju predstavujeme v ideáli. Myšlienkový pohyb medzi danosťou a ideálom je viac ako zjednodušený. V podstate celý rozdiel medzi tým, čo je a tým, čo má byť vo vzťahu k sociálnej skutočnosti, je tiež čisto kvantitatívny. Nedostatky jestvujúcej spoločnosti sú, ako to vyplýva z utilitaristických analýz, zapríčinené len tým, že vôbec nie všetci ľudia sú utilitaristami. Ideálni ľudia podľa utilitaristickej vízie budú tí, ktorí vždy a bez problémov budú robiť svoje rozhodnutia maximálne efektívnym, racionálnym spôsobom. A pretože to zatiaľ tak nie je, sú tu pravidlá, ktoré človeku ukazujú ciele ideálne racionálnych rozhodnutí. Lebo ľudia podľa slov Nowella-Smitha sú „podľa pravidiel postupujúce živočíchy“ [8, s. 426]. Keď sa však spoločnosť stane všeobecne utilitaristickou, čo však, ako sami utilitaristi pripúšťajú, je vízia dosť utopická, a my dodajme, aj morálne nežiadúca, pravidlá prestanú plniť svoju pomocnú funkciu. J. Rawls, bývalý utilitarista pravidla, dnes jeden z najostrejších oponentov utilitarizmu, v jednej zo svojich prvých štúdií veľmi výstižne vykreslil obraz utilitaristickej budúcnosti: „Spoločnosť racionálnych utilitaristov bude spoločnosťou bez pravidiel. Každá osoba v nej bude uplatňovať princíp utilitarity priamo, ľahko a bez chýb, čin od činu“ [9, s. 23].

Utilitarista nielen ako konajúci človek, ale aj ako teoretik, ktorý musí myslieť a rozhodovať len v dimenziách aktuálnych konzekvencií, nenachádza a ani nemôže nájsť žiadny spôsob, ktorý by mohol aspoň teoreticky prekonať hranice existujúceho sveta, nič, čo by mu mohlo naznačiť morálne vyššiu úroveň, ako je tá, ktorá ho obklopuje. Opierajúc sa len o reflexiu, môže uvažovať o efektívnejšej, lepšej možnosti realizácie utilitaristického sociálneho cieľa, akým by tento mohol byť v hypotetickom svete bez lotrov a egoistov. Taký pohľad na spoločnosť je veľmi plytký a veľmi zjednodušený, preto niet divu, že utilitarizmus ostro kritizujú aj mnohí súčasní buržoázni teoretici. Veľmi výstižne ho charakterizuje napr. B. Williams, keď hovorí: „Utilitarizmus v teórii aj praxi je alarmujúco úspešný pri kombinovaní technickej zložitosti s prostoduchosťou... prostoduchosťou rozumie, že má málo myšlienok a citov, ktoré by sa hodili k svetu takému, akým skutočne je“ [12, s. 149].

Nič na správnosti tohto hodnotenia utilitarizmu nemení fakt, že mnohé jeho súčasné verzie sú značne formálne prepracované, snažia sa do-

siahnuť presnosť exaktných vied. Naopak. Práve úsilie o matematizáciu je viazané na základný nedostatok novopozitivistického sociálneho myslenia. So zrieknutím sa ontologického pohľadu strácajú tieto etické doktríny aj schopnosť hodnotového videnia. Veľmi výstižne tento fakt vyjadruje jeden zo súčasných kritikov: „Je pre nás malou útechou, keď sa nám ponúka vynikajúca technika pre usporiadanie našich túžob, keď my túžime byť presvedčení, v čo máme veriť [7, s. 136]. A na túto fundamentálnu etickú otázku utilitarizmus odpovedať nevie a v dôsledku svojej teoreticko-metodologickej obmedzenosti ani nemôže vedieť.

Kvalifikačný prístup k skutočnosti určuje ďalšiu charakteristickú črtu chápania spoločnosti. Prináša nevyhnutne prezieravý vzťah k všetkým hodnotám, ktoré kvantifikovať nemožno. Ak sa predsa len niekedy utilitaristi bránia z pozície ich systému logickému redukcionizmu, robia to tak, že hľadajú možnosti ich vyjadrenia v nejakej merateľnej kvalite. Veľmi často ako univerzálny kvantifikačný prostriedok vystupujú peniaze, rovnako ako navrhol Bentham.³ Utilitarizmus teda nie náhodou predstavuje hodnotový systém vhodný pre spoločnosť, v ktorej rozhodujúcu úlohu zohrávajú práve hodnoty ekonomické. Predovšetkým tento fakt ukazuje, prečo práve v našej dobe zákonite došlo k renesancii utilitarizmu. Jeho základnou charakteristickou je apologetickosť, ktorá je spravidla vyjadrovaná otvorene.

V poslednej časti nášho príspevku sa zamyslíme nad praktickými dôsledkami, ktoré so sebou prináša, alebo by logicky malo priniesť akceptovanie základnej utilitaristickej tézy, t. j. tézy, že človek v každom svojom čine má postupovať tak, aby svojím konaním maximálne zväčšil celkovú sumu šťastia. Základná marxistická námietka voči tejto téze zákonite smeruje proti jej abstraktnosti. Pozrime sa však bližšie, ako sa táto abstraktnosť prejavuje v obraze ideálu človeka a aké závery z nej plynú pre chápanie konajúceho subjektu.

Osobu, ktorej každý čin by bol morálne najlepší (v zhode s abstraktnou predstavou morálnej dokonalosti) označme „morálne svätým“. Predstavu takéhoto „svätého“ ako základný normatívny príkaz utilitarizmus vo všetkých jeho podobách implicitne obsahuje. Logicky vyplýva z jeho základného princípu a plne teda zodpovedá utopickému sociálnemu víziu utilitarizmu, podľa ktorej morálne je len to, čo maximálne zväčší dobro celku.

Súčasný etický utilitarizmus sa rozvíja, ako sme už povedali, ako systém etických koncepcií, ktoré sa usilujú integrovať filozofický racionalizmus a pozíciu zdravého rozumu. Naznačme aspoň niektoré momenty, ktoré sa z tejto pozície premietajú do obrazu ľudského ideálu. V úvode treba spomenúť jednu dôležitú vec: v súčasnej buržoáznej literatúre

³ Napr. J. Rawls načrtáva analógiu morálneho života s peňažným systémom. (9, s. 12)

o normatívnej etike dominuje také chápanie morálky, ktoré ju chápe iba ako nástroj regulácie medziľudských vzťahov, pričom sa zdôrazňuje formálne altruistický charakter týchto vzťahov. Sféra individuálneho rozmeru morálky sa vyčleňuje mimo morálky. Ak takýto prístup k morálke dominuje vo filozofických úvahách, ešte viac prevláda v povedomí verejnosti súčasného kapitalistického sveta. Morálka sa chápe ako to, čo vyjadruje záujem, starostlivosť o druhých, v podstate to, čím si jedinec môže kompenzovať svoju dominantnosť záväzku starať sa o blaho druhých, prípadne ľudstva ako celku. Motivačný systém morálneho individua má vychádzať výlučne z tejto orientácie.

Čo môže namietať proti prijatiu takejto orientácie morálneho ideálu každodenné morálne vedomie? Predovšetkým namieta, že reálne ľudské činy sú spravidla motivované záujmami z tohto hľadiska amorálnymi, egoistickými. Pre ich amorálnosť totiž stačí, aby boli motivované hocijakou individuálnou hodnotou. Svojou orientáciou je z hľadiska ideálu „svätého“ amorálnym každý záujem o osobný intelektuálny či kultúrny rozvoj. Vylúčená je nakoniec aj motivácia podmienená láskou a priateľstvom k ľuďom — lebo aj tá dáva ľudským činom egoistický nádych. Ja milujem a napĺňanie môjho citu sa spredmetňuje v činoch motivovaných priateľstvom či láskou... Explicitne proklamovanú utilitaristickú lásku k celku možno považovať v tomto zmysle za výraz emotívneho chladu tých, ktorí utilitarizmus prijali za svoju životnú orientáciu. Ak sa človek sám nie je schopný z ničoho tešiť, nič mať skutočne rád a musí svoje vlastné šťastie vidieť len v šťastí druhých, len vtedy môže svoje šťastie vidieť v samozrejmej altruistickej obeti, bez hlbšieho zmyslu. „Morálny svätec“ musí svoje záujmy položiť na oltár morálky a jediné, čo mu ako osobnosti zostáva, je práve len pocit obetovania.

V súvislosti s tým obraz „morálneho svätca“ vyvoláva obavu z určitej suchopárnosti, jednotvárnosti a plytkosti života. Jeho predstava vyvoláva dojem, že by to musel byť človek bez schopnosti aspoň niekedy oceňovať nedostatky ľudskej skutočnosti s ľahkým nadhľadom. Táto obava vyplýva z jeho pohľadu na svet. Musel by to totiž byť človek, ktorý je nekonečne dobrý, ktorý v druhých vidí len to najlepšie a negatívne momenty skutočnosti sa zo všetkých síl usiluje radikálne a definitívne odstrániť alebo, presnejšie povedané, nevidieť ich. Diapazon jeho voľby by mal len dva extrémne body: všetko v podobe maximálneho dobra alebo nič, zrieknutie sa morálky. Nebol by schopný vidieť reálnu tvár sveta a pochopiť morálne dobro ako črtu reálneho sveta a jeho perspektívy a nechápal by ľudský zmysel boja zaň aj napriek možným alebo presnejšie, pravdepodobným subjektívnym neúspechom, prehrám, veľkému morálnemu riziku, ktoré práve dodáva tomuto boju morálne podfarbenie.

Imperatívny rozkaz obetovať všetky iné hodnoty okrem morálnych v mene abstraktného, čisto formálneho alturizmu vyvoláva oprávnené podozrenie, že takto chápaná morálka nie je výrazom ľudskej veľkosti,

humanity a lásky, ale skôr naopak, neschopnosti milovať, mať rád veci a činnosti, ktoré robia život človeka skutočne všestranným a bohatým.

Celkom iná vec je obetovať osobné ciele a záujmy v mene historického pokroku, smerovania ľudského celku k vytvoreniu takej sociálnej skutočnosti, ktorá bude predpokladom a zárukou skutočného rozvoja každého individua, keď perspektíva šťastia jedinca a celku vytvára dialektickú jednotu a iná vec je obetovať seba pre druhých len preto, že sú to druhí, bez vnútorného pocitu hodnoty skutočných ľudských kvalít, túžob a cieľov tých druhých, či bez pocitu nerozlučnej jednoty môjho individuálneho bytia s ich bytím. Dovoľujeme si tvrdiť, že život v blízkosti človeka, ktorého s druhými ľuďmi spája len túžba pomáhať tzv. „chudinkám“, či snaha nikomu neublížiť ani slovom, je veľmi ťažký. Takýto jedinec druhým často a celkom nečakane prináša veľa utrpenia. Stačí uvážiť fakt, že nikomu nedokáže otvorene povedať žiadnu vyhradu, odriecť službu, hoci jej splnenie nie je pre žiadateľa nevyhnutné a tomu, kto na seba berie záväzok, prináša straty a ťažkosti. Nezriedka ich prináša aj jeho najbližším. Pri morálnej voľbe u takého jedinca totiž často dochádza k identifikácii najbližších [moja rodina] s ja a v jej logickom dôsledku k preferencii služby hocikomu inému pred povinnosťou voči sebe a svojim blízkym.

„Morálny svätý“ nielen obetuje všetky hodnoty v mene abstraktnej morálky, ale musí pre dosiahnutie morálneho perfekcionizmu ako cieľa potlačiť, eliminovať aj každú túžbu po inej hodnote. V dôsledku toho prezentuje vlastne táto predstava morálneho ideálu bytosť jednostranne sploštenú, hoci rovina sploštenia predstavuje na rebríčku abstraktnej hierarchie hodnôt najvyšší horizont. Takéto chápanie ideálu je analogické čistému estetizmu, rozvíjajúcemu sa vo veži zo slonoviny, či náboženskému ideálu. Spoločnou črtou všetkých je fanatizmus so všetkými jeho možnými dôsledkami. Aj keď to znie paradoxne, možno pri takomto chápaní morálky uvažovať o predstave fanatizmu. Nebezpečenstvo morálneho fanatizmu v zmysle abstraktného altruizmu spočíva napr. v neschopnosti pripustiť fakt, že človek často môže ľudstvu pomôcť realizáciou takpovediac osobných túžob a záujmov, napr. dlhoročným vysedávaním v laboratóriu, kde uspokojuje svoju kvazi egoistickú túžbu po poznaní.

Pravda, utilitarizmus predovšetkým v jeho súčasných variantoch explicitne nepopiera túžbu človeka po sebarealizácii, naopak, proklamuje rozvoj osobných záujmov, nadania. Nepodporuje vyslovene ideál „morálnej svätosti“, lebo je jasné, ako hovorí jedna z kritičiek utilitarizmu — s. Wolfová, že: „Svet, v ktorom by každý alebo iba veľký počet ľudí dosiahol morálnu svätosť... by bol pravdepodobne málo šťastný“ [14, s. 427]. Pri našom hodnotení utilitaristického ideálu človeka sme sa nechali inšpirovať Cicerovou myšlienkou, že nesmieme vždy hľadiť na to, čo autori hovoria, ale treba zohľadniť aj to, čo by mali hovoriť v súlade so svojou teóriou [3, s. 127]. Keď uvážime, že jedným zo základných

momentov utilitaristickej etiky je kvantitatívna predstava „summum bonum“ či predstava všeobecného šťastia, táto téza vedie nevyhnutne utilitarizmus k ideálu „morálnej svätosti“. A pretože sú si utilitaristi tejto logickej tendencie svojej koncepcie vedomí, pobádajú tých, ktorí ju prijímú za svoju životnú orientáciu, aby svoju vieru držali v tajnosti.

Základným teoretickým nedostatkom ideálu utilitarizmu je jeho utopistická abstraktnosť. Jej dôsledky sme sa pokúsili naznačiť. Ak aj pripustíme, že utilitarizmus explicitne nevylučuje všetky mimomorálne hodnoty a potreby človeka, jednako faktom zostáva, že ich považuje len za prostriedky na dosiahnutie všeobecného šťastia (ktorého predstava napriek všetkému úsiliu zostáva kvantitatívna) či len za momenty tohto šťastia. S tým súvisí otvorené tvrdenie, že všetky konštitutívne momenty „summum bonum“ sú vzájomne zastupiteľné a kritériom ich preferencie je len miera prínosu pre všeobecné šťastie. Tento prínos má byť dostatočným dôvodom pre zrieknutie sa niektorých hodnôt v mene hodnôt takpovediac plodnejších.

Utilitarizmus núti jedinca k takémuto nepriamemu hodnoteniu morálneho významu ľudských činov. Nemá najmenšie pochopenie pre fakt, že vzťah človeka k najrôznejším hodnotám, či už je to vykonávanie určitého zamestnania, kultúrny záujem alebo práca pre kolektív, má pre neho spravidla priamy význam, aj keď sprostredkované determinovaný konkrétnym sociálnym kontextom. Fakt, že by mohol namiesto realizácie tohto záujmu vykonávať niečo abstraktne hodnotovo užitočnejšie, nezohráva spravidla v jeho rozhodovaní vážnejšiu úlohu a nerobí jeho rozhodnutia morálne menej významnými. Inak je to pri uvažovaní o konkrétnej hodnote či význame činu v reálnom sociálno-kultúrnom kontexte. Poslednú výhradu možno nazvať výhradou proti unifikovanému, kvantitatívnemu kritériu morálneho hodnotenia. Všetky hodnoty ľudského života utilitarizmus subsumuje pod predstavou globálnej hodnoty abstraktného šťastia abstraktného celku, ktorá vystupuje ako jediné kritérium ich hierarchizácie.

Usilovali sme sa ukázať na skutočnosť, že každá možná utilitaristická koncepcia nevyhnutne obsahuje vnútorný rozpor, zapríčinený metodologickou orientáciou a ňou spôsobenou plytkosťou pohľadu na problematiku subjektu.

Pozitivistický konkretizmus upútava videnie ľudskej skutočnosti na horizont empirického bytia. Deontologický rozmer morálky v podstate redukuje na kvantitatívne rozširovanie poznávacej roviny. Preto ideál „zdravého rozumu“ je plne zakotvený v tejto rovine a zrieka sa toho, aby motivoval človeka k prekonávaniu daného stavu a rozvoju seba ako subjektu tohto procesu.

Na druhej strane sa tak vytvára priestor pre abstraktné racionalistické špekulácie o morálnom subjekte a jeho ideáli, ktoré možno logicky odvodiť zo základných utilitaristických postulátov — postulátu konzekvencionalizmu a postulátu hedonizmu, ktoré splývajú vo forme

princípu „summum bonum“ alebo princípu najväčšieho šťastia najväčšieho počtu ľudí. Takto vzniknutý ideál, ktorý nazývame ideálom „morálneho svätca“, je len abstraktnou logickou konštrukciou prezentujúcou utopickú víziu bez akéhokoľvek vzťahu k skutočnosti. Ide o prakticky nefunkčný imperatív. Pretože utilitaristi nášho storočia nie sú schopní pochopiť historické dimenzie sociálneho pohybu a redukujú jeho zákonitosti len na zákonitosti sociologické, nie sú ani schopní prekonať vzniknutú priepasť medzi nazeraním skutočnosti a ideálom.

LITERATÚRA

1. BODNÁR, J.: Pozitivistický scientizmus v jeho tradičných a súčasných podobách. In: *Filozofia*, 1979, č. 5.
2. BRANDT, R. B.: *Toward a Credible Form of Utilitarianism*. In: *Morality and the Language of Conduct*. Detroit 1963.
3. CICERO, M. T.: *O povinnostech*. Svoboda, Praha 1970.
4. HARROD, R. F.: *Utilitarianism Revised*. In: *Mind* 1936, vol. XLV, N 178.
5. HARSANYI, J. C.: *Essays on Ethics, Social Behavior and Scientific Explanation*. Boston 1976.
6. HARSANYI, J. C.: *Rule Utilitarianism and Decision Theory*. In: *Erkenntnis* 1977, vol. II, N 1.
7. KING-FARLOW, J.: *From God to Is and from Is to Ought*. In: *The Philosophical Quarterly* 1957, vol. 7, N 27.
8. NOWELL-SMITH, P. H.: *Some Reflections on Utilitarianism*. In: *Canadian Journal of Philosophy* 1973, vol. II, N 4.
9. RAWLS, J.: *Two Concepts of Rules*. In: *The Philosophical Review* 1955, vol. LXIV, N 1.
10. URMSON, J. O.: *The Interpretation of the Moral Philosophy of J. S. Mill*. In: *The Philosophical Quarterly* 1953, č. 3, N 10.
11. URMSON, J. O.: *Saints and Heroes*. In: *Melden, A. I. Essays in Moral Philosophy*, Seattle 1958.
12. WILLIAMS, B.: *A Critique of Utilitarianism*. In: *Utilitarianism For and Against*, Cambridge 1978.
13. WINKLER, E. R.: *Utilitarian Idealism and Personal Relations*. In: *Canadian Journal of Philosophy* 1982, vol. XII, N 2.
14. WOLF, S.: *Moral Saints*. In: *The Journal of Philosophy* 1982, LXXIX, N 8.
15. KULIKOVA, N. N. — MIEDZGOVÁ, J.: *Etika utilitarizma i sovremennaja borba idej*. Moskva 1986.

МОРАЛЬНЫЙ СУБЪЕКТ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ СОВРЕМЕННОГО УТИЛИТАРИЗМА

Рна Миедзгова

Статья посвящена анализу одной из основных философских вопросов, вопроса интерпретации онтологического аспекта субъекта так, как он развивался в контексте современного этического утилитаризма. Автор исходит из факта, что все утилитаристские версии, несмотря на свои специфические отличия, развиваются на теоретическо-методологической

основе позитивистского сциентизма. Стремясь воспрепятствовать логическим аморальным заключениям, вытекающим из вульгарного расчетливого рационализма классического утилитаризма, современные авторы переходят на позиции здравого разума. Понимание субъекта, таким образом, привязывается к горизонту натуралистического эмпиризма или интеллектуального техницизма. Пониманию человека, собственно, не хватает философского подхода, здесь упускается из виду момент интегральности личности, его можно обозначить как социологической редукционизм.

Вследствие сциентистской методологической основы все утилитаристские концепции содержат в себе внутреннее противоречие. Позитивистский конкретизм сводит видение человеческой действительности к горизонту эмпирического бытия. Деонтологический размер морали заменяется лишь количественным расширением статус кво. Идеал перестает мотивировать к преодолению данного состояния. Таким образом здесь в полной мере проявляется апологетическая функция утилитаризма. Одновременно возникает простор для абстрактных рационалистических спекуляций о моральном идеале, который представляет собой утопическое видение без отношения к действительности.

DAS SUBJEKT DER MORAL IN DER INTERPRETATION DES ZEITGENÖSSISCHEN UTILITARISMUS

Jana Miedzgová

Das Thema der Studie bildet die Analyse einer der Grundfragen der Philosophie, die Frage der Interpretation des ontologischen Aspekts des Subjekts, so wie sie sich im Kontext des zeitgenössischen ethischen Utilitarismus entwickelte. Die Vf. geht von der Tatsache aus, dass alle utilitaristischen Versionen, trotz ihrer spezifischen Differenzen, sich auf der theoretisch-methodologischen Basis des positivistischen Utilitarismus entwickeln. Im Betreiben den logischen amoralen Implikationen, die sich aus dem vulgären Kalkulationsrationalismus des klassischen Utilitarismus ergeben, Einhalt zu gebieten, gehen die zeitgenössischen Autoren auf die Position des gesunden Menschenverstandes über. Die Auffassung des Subjekts ist so an den Horizont des naturalistischen Empirismus gebunden, bzw. den des intellektualistischen Technizismus. Die Auffassung des Menschen entbehrt des philosophischen Zuganges, verliert aus dem Blickfeld das Moment der Persönlichkeitsintegrität und lässt sich als soziologischer Reduktionismus bezeichnen.

Infolge der szientistischen methodologischen Basis weisen alle utilitaristischen Konzeptionen einen inneren Widerspruch auf. Der positivistische Konkretismus reduziert das Sehen menschlicher Wirklichkeit auf den Horizont des empirischen Seins. Die deontologische Dimension der Moral wird lediglich durch quantitative Erweiterung des Status quo ersetzt. Das Ideal verliert die Kraft zur Überwindung des gegebenen Zustandes zu motivieren. Gleichzeitig entsteht ein Freiraum für abstrakte rationalistische Spekulationen über das Moraleale, das eine utopische Vision ohne Wirklichkeitsbezug darstellt.